

УДК 383.36:37.091.33:808.5

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ПИЛЬНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Світлана Помирча

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна

ORCID 0000-0003-1636-3239

swetlanapom@gmail.com

Ольга Валюх

директор Комунального закладу «Святогірський заклад
загальної середньої освіти I-III ступенів Святогірської міської ради
Краматорського району Донецької області»

м. Святогірськ, Донецька обл., Україна

svyatschool@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто проблему орфографічної пильності учнів початкової школи. Проаналізовано лінгвістичні основи викладання орфографії та формування орфографічної навички у науковій літературі. Охарактеризовано специфіку формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти.

Визначено специфіку формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти. Окреслено вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів початкової освіти мовно-літературної освітньої галузі.

Розглянуто різносторонність у підходах щодо визначення терміну «орфографічна пильність», що свідчить про відмінності в розумінні сутності орфографічної діяльності. Розглянуто три етапи формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти., необхідних для становлення орфографічної діяльності.

Обґрунтована думка, що формування орфографічних навичок у здобувачів початкової освіти є процесом, який ґрунтується на формуванні необхідних знань правил. Орфографічна пильність виступає важливим елементом у формуванні орфографічної навички під час розвитку грамотності здобувачів початкової освіти.

Ключові слова: орфографічна пильність; орфографічні навички; орфографічні знання; орфографічні помилки.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Загальновідомо, що орфографічна грамотність здобувачів початкової освіти відіграє важливу роль у їхньому навчанні та вихованні. Це підтверджується Концепцією Нової української школи, в якій акцент робиться на оволодінні орфографічними навичками письма, що сприяє засвоєнню рідної мови в письмовій формі.

Останнім часом грамотне письмо здобувачів освіти викликає особливу тривогу в педагогів. Головною причиною допущення помилок дітьми є

відсутність орфографічної пильності, тобто здатності швидко виявляти в тексті орфограми та визначати їхні типи. Розвиток орфографічної пильності залежить від рівня сформованості орфографічного самоконтролю у здобувачів початкової освіти.

Державний стандарт початкової освіти (2018) ставить конкретне завдання навчити школярів: знаходити та виправляти орфографічні помилки, зокрема із застосуванням знань про будову слова; аналізувати та вдосконалювати створений текст відповідно до мети спілкування, перевіряти грамотність написаного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання орфографії завжди було в центрі уваги вчених-педагогів, методистів, а також учителів-практиків як минулого, так і сучасності. Проблемі формування орфографічної пильності присвячені праці багатьох вітчизняних науковців (О. Антончук, В. Вітюк, С. Гоженко, Є. Данільченко, І. Дмитрієнко, С. Дубяга, О. Єлагіна, О. Крижанівська та ін.). На необхідності засвоєння учнями початкової школи основних орфографічних правил наголошують: І. Гальович, Н. Островська, Я. Петрик, Н. Савінова, Л. Тенцер, О. Фенцик, Т. Форостюк, І. Хом'як, В. Чередніченко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні специфіки формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти.

Теоретичні основи дослідження. Кожному віковому етапу притаманні певні психологічні особливості розвитку. Дитина в період навчання в початковій школі вдосконалює усне мовлення і, відповідно, основні граматичні закономірності на практичному рівні. Проте, звертаючись до навчальної термінології, змісту орфограм вона стикається з доволі абстрактним їхнім характером, що зумовлює необхідність переходу мислення від наочних форм розумової діяльності до словесно-поняттєвих образів. Отже, до початку навчання в школі рівень формування мисленнєвих дій впливає на операції сприйняття: його одиничні ланки починають усвідомлюватися, окремі приватні дії спрямовані на вдосконалення не тільки операцій виділення, а й упізнання, розрізнення.

Віковий діапазон здобувачів початкової освіти займає від 6-7 до 10-11 років (1-4 класи). Це період становлення фізичного та психофізіологічного розвитку, що забезпечує систематичне навчання у школі. Так, зі вступом дитини до школи, відбувається зміна у її соціальному та особистісному розвитку: дитина вивчає нову роль – здобувача початкової освіти, яка включає правила та обов'язки, а відносини дитини з однолітками та дорослими безпосередньо

залежать від якості виконаної діяльності (Купчак, 2019).

З метою успішності процесу формування орфографічної пильності важливим є «готовність» здобувача освіти до засвоєння на момент вивчення конкретного навчального матеріалу. Тобто необхідно знати, чи володіє учень тими розумовими прийомами й відповідним рівнем засвоєння закономірностей на практичному рівні, які затребувані на даному етапі.

О. Антончук (2019) вважає, що формування орфографічної пильності представляє саме по собі утворення тимчасових асоціативних зв'язків. Важливу роль у цій справі відіграють процеси абстракції та узагальнення (Антончук, 2019, с. 354).

На думку Н. Голуб (2015), формування орфографічних знань, умінь і навичок є складним, багатоопераційним процесом. Здобувачі початкової освіти, здебільшого, ще не засвоюють пропонований їм матеріал: діти дослівно запам'ятовують основні правила та можуть наводити приклади відповідно до правила, але коли здобувачам початкової освіти надається можливість показати рівень сформованості орфографічної пильності (наприклад, під час написання диктанту), то спостерігається високий рівень помилок. Це відбувається через недостатній рівень сформованості психічних процесів: здобувачі початкової освіти ще не можуть зосередити свої думки, увагу та пам'ять на навчальній діяльності; вона не завжди викликає в них інтерес. Увага – основне джерело зосередження на якійсь дії чи предметі. Тому розвиток такого психологічного процесу, як увага, необхідний в освітній діяльності. Учителю слід навчити дітей орфографічної пильності, за її допомогою учні зможуть виявити орфограми в словах, словосполученнях, реченнях і в тексті. Пам'ять також є невід'ємною частиною під час формування орфографічної пильності з установкою на запам'ятовування матеріалу (Голуб, 2015, с. 33).

Схожу думку описує й дослідниця Л. Журавльова (2021). Вона відмічає, що орфографічні навички найоптимальніше формуються в тому разі, якщо у школярів розвинені такі якості, як запам'ятовування, збереження та відтворення. У психологічній літературі звертається увага на той факт, що мислення значною мірою полегшує роботу пам'яті, якщо воно систематизує й узагальнює (Єлагіна, 2021, с. 101).

Ю. Коломієць та О. Ніжинська стверджує, що проблема формування орфографічної пильності в початкових класах є однією з провідних у курсі української мови, адже мета навчання орфографії в школі спрямована на формування орфографічної навички. Дослідниці зазначають, що невеликий відсоток здобувачів початкової освіти має сформовані навички щодо виявлення орфограми та закріплене на високому рівні вміння застосувати орфографічне

правило на практиці. Причина цього, по-перше, у відсутності єдиного погляду на основу української орфографії, на її фундаментальні принципи. Так, українська орфографія побудована на фонетичному, морфологічному, історичному (традиційному) та диференційному принципах. Другою причиною такого стану є недостатня розробленість самої системи формування орфографічних навичок у здобувачів початкової освіти (Єлагіна, 2015, с. 120).

Згідно Державного стандарту (2018), вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти мовно-літературної освітньої галузі включають сформованість умінь та навичок:

- здійснювати аналіз звуко-буквеного складу слів, уміти зіставляти кількість звуків і букв у відомих двоскладових словах;
- правильно списувати слова, речення, текст, здійснювати контроль написаного, порівнюючи його зі зразком;
- вміти записувати під диктовку слова, речення, текст (30-40 слів), писати на слух без помилок слова, що збігаються у вимові та написанні;
- визначати проблемні місця в словах на підставі вивчених орфограм;
- знаходити та виправляти орфографічні помилки за вивченим теоретичним матеріалом;
- складати речення зі слів, речення на задану тему та вміти їх записувати;
- складати невеликий текст (4-5 речень) за ілюстрацією або на задану тему (за допомогою вчителя) та вміти записувати його (Про затвердження Державного стандарту початкової освіти, 2018).

З метою успішного розвитку орфографічних навичок здобувачів початкової освіти визнаються необхідними такі умови, запропоновані О. Купчак (2019): мотивація орфографічної дії для реалізації комунікативної спрямованості писемного мовлення; пропедевтична робота з орфографії в період навчання грамоти з метою розвитку теоретичного мислення здобувачів початкової освіти; моделювання орфографічного прояву та орфографічної дії для створення орієнтовної основи діяльності; організація творчої роботи з метою розвитку пізнавальної активності здобувачів початкової освіти під час вивчення правопису (Купчак, 2019, с. 144).

Проте, як зазначає Л. Лужецька (2021), для грамотного письма недостатньо визначення поняття та місця розташування орфограми. Уміння бачити орфограму, впізнати її є підставою для правильного написання орфограм, що вивчаються в ЗЗСО. Забезпечується це формуванням у здобувача освіти усвідомленості відповідних орфографічних дій. Зазначені здібності свідчать про сформованість орфографічної пильності – головної складової орфографічної

грамотності здобувача початкової освіти (Лужецька, 2021, с. 188).

Аналіз робіт у галузі методики правопису, дає змогу помітити розбіжності у визначенні терміну «орфографічна пильність». Деякі фахівці (С. Мачелюк, М. Медведєва) вказують на вміння виявляти орфограми, інші – на здатність розпізнавати їх (С. Олійник), треті – на вміння ставити орфографічні завдання (Н. Пічкурєнко). К. Пономарьова використовує щодо цього такі дії, як уміння виявити, впізнати, визначити орфограму.

Різносторонність у підходах свідчить про відмінності в розумінні сутності орфографічної діяльності. Так, для знаходження орфограми достатньо побачити варіативність у написанні, але вміння впізнати, визначити орфограму, як і вміння ставити орфографічні задачі, вже вимагає обов'язкового виокремлення ознак орфограм і відповідної дії з ними.

У аспекті формування орфографічної пильності відзначається проблема неповної реалізації всіх етапів, необхідних для становлення орфографічної діяльності. Н. Степаненко та С. Олійник виділяють 3 етапи формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти.

Перший етап – освоєння співвідношення графічних одиниць письма з одиницями мови (співвідношення букв і звуків). Цей етап протікає в процесі навчання грамоти: діти виділяють зі слова звук, артикують його, вимовляють у різних позиціях. На першому етапі роботи відбувається також знайомство з наголосом. Потреба у звуко-буквену аналізі на етапі початкового навчання викликана ще й тим, що діти не опанували необхідної кількості орфографічних правил, їхні знання з граматики не носять систематичного характеру. Крім того, здобувачі початкової освіти не знають ще поняття «слово для перевірки». Усе це ускладнює підбір ними правильного перевірного слова, це досягається в ході навчання, шляхом тривалого тренінгу.

Другий етап – освоєння зорового образу слова, запам'ятовування його графічного складу. Треба зазначити, що запам'ятовування є найважливішим елементом у засвоєнні орфографії, воно відбувається на основі звуко-буквеного аналізу. Метою даного етапу роботи виступає формування уявлення про сильну та слабку позиції звуків в українській мові. Діти вчаться розрізняти ці позиції: який звук перебуває в сильній позиції, а який – у слабкій. Д. Степанюк (2017) зазначає, що це досягається формуванням уміння вставляти в слово потрібні літери, паралельно здобувачі початкової освіти запам'ятовують зоровий образ слів.

Третій, найскладніший етап – навчання розв'язання граматико-орфографічних задач. Досі немає ефективної реалізації цього напрямку роботи в навчанні правопису. Цей етап націлений на навчання здобувачів початкової

освіти дій на основі застосування правил і способів перевірки. Вибір правильного написання в даному випадку і є вирішення граматико-орфографічного завдання.

А. Маркіна та О. Мельник звертає увагу, що цей етап передбачає особливий метод навчання: він вимагає від здобувачів початкової освіти максимальної самостійності, оптимальної розумової активності. Учений стверджує, що орфографічна задача, як і будь-яка задача, містить дані (що відомо), умови розв'язування та запитання (що потрібно дізнатися). Складність орфографічної задачі полягає в тому, що учень повинен сам перед собою поставити цю задачу: у процесі письма, не відволікаючись від його змісту і від техніки письма, знайти в слові орфограму і визначити її як задачу, яку потрібно розв'язати. Труднощі посилюються й кількістю цих «завдань» (орфограм) та обмеженістю часу на розв'язання кожного з них. Авторами виокремлено шість дій, які має здійснити здобувач початкової освіти для вичерпного розв'язання орфографічного завдання:

- знаходження орфограми в слові;
- визначення її виду;
- усвідомлення способу розв'язання задачі;
- складання його алгоритму;
- розв'язання задачі;
- написання слова та самоперевірка.

Н. Степаненко, С. Олійник представляють ці дії більш узагальнено, в орфографічній дії методист виокремлює два ступені: постановка орфографічної задачі – виділення орфограми та її розв'язання – вибір письмового знаку відповідно до правила.

У результаті аналізу методичної літератури можливо зробити висновок про проблеми вибору засобів формування орфографічних навичок. Наприклад, після вивчення правила про ненаголошені голосні в корені учні можуть успішно впоратися із завданням на пропущені літери, але при цьому помилитися на те саме правило у власному тексті. На підставі цієї ситуації Л. Терлецька стверджує, що це відбувається через поширеність у шкільних посібниках вправ на ставлення пропущених літер, яка, без сумніву, тренує у здобувачів початкової освіти застосування орфографічного правила. Але при цьому завжди вже показано місце в слові, де потрібно застосувати правило, але призводить до невиявлення цього «місця» поза цим завданням.

Дослідники І. Сазик та Г. Коваль також у своїх роботах зазначають, що для того, щоб вставити потрібну літеру, учневі треба лише розв'язати орфографічну

задачу. У той час як, щоб правильно написати слово у своєму тексті, йому необхідно спочатку поставити це завдання – знайти орфограму. Тому вміння швидко виявляти орфограми є базовим орфографічним умінням і називається орфографічною пильністю.

Будь-яка орфографічна дія займає довгий період автоматизації і залежить від орфограм. М. Сидоренко зазначає, що: «Автоматизація свідомих дій включає: поступове зменшення ролі усвідомлення своїх дій, згортання розумових операцій за рахунок обґрунтовуючих, а потім і оперативних суджень, об'єднання й узагальнення приватних дій у більші за своїм масштабом дії та у зв'язку із цим розширення перенесення, удосконалення прийомів виконання дій, добір найбільш раціональних способів розв'язання орфографічних завдань і, врешті-решт, автоматизацію дій, за якої учні пишуть за правилом, не усвідомлюючи самого правила».

Т. Форостюк під час формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти виокремлює кілька «етапів»:

1. Мотиваційний етап: потреба письмового викладу думки.
2. Життєва (навчальна) ситуація породжує потребу перевіряти написання слів, сполучень, конкретніше – перевіряти орфограми. Усвідомлюючи мотиви майбутньої дії, школяр ставить мету, усвідомлює завдання (мотиваційний етап).
3. Пошук способу розв'язання задачі: граматичне обґрунтування, опора на правила (правило), усвідомлення алгоритму (орієнтовний етап).
4. Складання алгоритму для даного випадку (плану, послідовності дій), перевірка орфограми за алгоритмом («по кроках») (операційний, виконавський етап).
5. Повторення, багаторазове виконання дії за правилом (за алгоритмом) у змінених умовах і варіантах, із поступовим наростанням труднощів, із поступовим «згортанням» алгоритму, його скороченням, із прискоренням дії (той самий операційний, виконавський етап).
6. Поява елементів автоматизму, подальше «згортання» алгоритму, посилення автоматизму в результаті тренінгу, вправи.
7. Досягнення більш-менш повного автоматизму; самоконтроль, самоперевірка, зміцнення безпомилкового письма. Поступова відмова від уживання правил з операційними цілями: вони застосовуються з метою самоконтролю (контрольно-оціночний, самооціночний етап).
8. Вільне автоматизоване письмо в різних ситуаціях життя. Уся увага зосереджується на змісті того, що пишеться. Правила виконують резервну функцію з переходом у потрібний момент до функції контролю та коригування» (Степанюк, 2017, с. 475).

Згідно Н. Чередніченко, процес формування орфографічної пильності не закінчується в початкових класах, автоматизм остаточно формується в середніх класах. Але в повсякденному житті контроль свідомості ще присутній. Наприклад, дорослі люди, які повністю контролюють своє письмо та здебільшого пишуть без помилок, інколи вдаються до використання словників або дивляться в науковій літературі правило (Степанюк, 2017).

Висновки з дослідження. Таким чином, з'ясовано, що формування орфографічних навичок у здобувачів початкової освіти – це цілеспрямований процес, який має базуватися на формуванні необхідних знань правил, які підлягають закріпленню за допомогою системи вправ. Орфографічна пильність виступає важливим елементом у формуванні орфографічної навички, якій має бути приділена особлива увага в розвитку грамотності здобувачів початкової освіти. На сучасному етапі досить гостро постала проблема вибору оптимальних засобів формування орфографічних навичок, що свідчить про недостатню розробленість методики формування орфографічної пильності у здобувачів початкової освіти, а подальше навчання закріплюватиме набуту на ранньому етапі навчання навичку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антончук, О. (2019). Психологічні умови формування орфографічних умінь і навичок в учнів 6-7 класів. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*, 254–257.
2. Голуб, Н. (2015). Реалізація діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходу при корекції порушень писемного мовлення у молодших школярів. *Педагогіка та психологія*, Вип. 43, 33–41.
3. Єлагіна, О. (2021). Проблеми формування орфографічної грамотності в учнів початкової школи. *Студентські ініціативи: теорія і практика початкової освіти* : матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. студ. ф-ту почат. навчання, Харків, 12 трав. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; Харків, 55.
4. Купчак, О. (2019). Профілактика порушень писемного мовлення в учнів початкових класів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*, №20 (1), 144–153.
5. Лужецька, Л. (2021). Комунікативно-діяльнісний підхід до формування орфографічної грамотності в учнів початкової школи. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. №3, 188–196.
6. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. Постанова КМУ від 21.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.
7. Степанюк, Д. (2017). Розвитку орфографічної пильності молодших школярів як засобу розвитку писемної культури мовлення. Ministry of Education and Science of Ukraine M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, 139–141.

THE SPECIFICITY OF ORTHOGRAPHIC VIGILANCE FORMATION IN PRIMARY EDUCATION STUDENTS

Svitlana Pomyrcha

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Primary Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Ukraine
ORCID 0000-0003-1636-3239
swetlanapom@gmail.com

Olha Valiukh

Head Master of the Municipal Institution
“Svyatohirsk Institution of General Secondary Education of I-III Degrees of
Svyatohirsk City Council, Kramatorsk District, Donetsk Region”
Svyatohirsk, Donetsk Region, Ukraine
svyatschool@gmail.com

Abstract. The article addresses the issue of orthographic vigilance among primary school students. It analyzes the linguistic foundations of orthography instruction and the formation of orthographic skills in the scientific literature. The specifics of developing orthographic vigilance in primary education students are described. The mandatory learning outcomes in the language and literature educational domain for primary students are outlined. The article discusses the diverse approaches to defining the term “orthographic vigilance”, highlighting differences in the understanding of the essence of orthographic activity. It examines the three stages of orthographic vigilance development necessary for establishing orthographic proficiency in primary education students. The study supports the view that the formation of orthographic skills in primary students is a process based on the acquisition of essential rule-based knowledge. Orthographic vigilance is a crucial element in the development of orthographic skills during literacy development in primary education students.

It was found that the formation of spelling skills in primary school students is a purposeful process that should be based on the formation of the necessary knowledge of the rules, which should be consolidated using a system of exercises. Spelling vigilance is an important element in the formation of spelling skills, which should be given special attention in the development of literacy in primary school students. At the present stage, the problem of choosing the optimal means of forming spelling skills has become quite acute, which indicates the insufficient development of the methodology for forming spelling vigilance in primary school students, and further training will consolidate the skill acquired at the early stage of training.

Keywords: orthographic vigilance; orthographic skills; orthographic knowledge; orthographic mistakes.

REFERENCES

1. On Approval of the State Standard of Primary Education. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>.
2. Antonchuk, O. (2019). Psykholohichni umovy formuvannia orfohrafichnykh umin i navychok v uchniv 6-7 klasiv [Psychological Conditions for the Formation of Orthographic Skills in 6th-7th Grade Students]. *Current Issues in Modern Philology. Linguistic Studies*, 254–257.
3. Holub, N. (2015). Realizatsiia diialnisnoho ta osobystisno-orientovanoho pidkhodu pry korektsii porushen pysemnoho movlennia u molodshykh shkoliariv [Implementation of Activity-Oriented and Personal-Oriented Approaches in Correcting Written Speech Disorders in Young

Students]. *Pedagogy and Psychology, Issue 43*, 33–41.

4. Yelahina, O. (2021). Problemy formuvannia orfohrafichnoi hramotnosti v uchniv pochatkovoї shkoly [Issues of Orthographic Literacy Formation in Primary School Students]. *Student Initiatives: Theory and Practice of Primary Education: Materials of the 2nd Scientific-Practical Online Conference, Faculty of Primary Education, Kharkiv, May 12, 2021. Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda; Kharkiv*, 55.

5. Kupchak, O. (2019). Profilaktyka porushen pysemnoho movlennia v uchniv pochatkovykh klasiv [Prevention of Written Language Disorders in Primary School Students]. *Collection of Scientific Papers of Kamianets-Podilskyi National University Named After Ivan Ohienko. Series: Social and Pedagogical, No. 20 (1)*, 144–153.

6. Luzhetska, L. (2021). Komunikatyvno-diiialnisnyi pidkhid do formuvannia orfohrafichnoi hramotnosti v uchniv pochatkovoї shkoly [Communicative-Activity Approach to the Formation of Orthographic Literacy in Primary School Students]. *Native Word in the Ethnocultural Dimension, No. 3*, 188–196.

7. Stepaniuk, D. (2017). Rozvytku orfohrafichnoi pylnosti molodshykh shkolariv yak zasobu rozvytku pysemnoi kultury movlennia [Development of Orthographic Vigilance in Young Schoolchildren as a Means of Developing Written Speech Culture]. *Ministry of Education and Science of Ukraine. M.P. Drahomanov National University of Pedagogy*, 139–141.

Матеріали надійшли до редакції 27.09.2024 р.